

ОСТАННІ ТОМИ ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд.: С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір», 2008. – 552 с.; Листування Михайла Грушевського. Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Упоряд.: І. Старвойтенко, О. Тодійчук; ред. Л. Винар, І. Гирич, С. Панькова. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір», 2010. – 296 с.; Листування Михайла Грушевського. Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О.Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, 2012. – 640 с.

Сучасне грушевськознавство неможливо уявити без широкого залучення епістолярних джерел, яким належить особливе місце серед різнопланової спадщини видатного українського вченого і громадсько-політичного діяча. Серед численних видань епістолярію М. Грушевського за останні десятиліття чільне місце здобула серія «Епістолярні джерела грушевськознавства». При цьому відзначимо, що протягом останнього десятиліття виробилася своєрідна періодичність у появі чергових томів цього корпусного видання – що два роки. Це дозволяє оптимістично дивитися на перспективи реалізації задуму видання повного корпусу епістолярної спадщини М. Грушевського, адже перші три томи серії виходили з інтервалом в 4-5 років. Таку, мабуть оптимальну в сучасних умовах, періодичність уможливила кропітка пошукова та упорядкувальна робота колективу грушевськознавців, у якому першість займають київські дослідники, що представляють Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в Києві, Центральний державний історичний архів України у м. Києві та Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Важливим також є патронат та фінансова підтримка проекту з боку Українського історичного товариства та його голови Любомира Винара, котрий є ініціатором і натхненником цього важливого видавничого проекту.

Перший із рецензованих томів – четвертий – містить розлоге листування М. Грушевського та його улюбленого учня та довголітнього приятеля, представника молодшого покоління Львівської історичної школи Івана Джиджори. Відзначимо, що це один із найбільших збережених корпусів взаємного епістолярію видатного українського історика, що нараховує 248 одиниць за період 1904 – 1914 років. Деякі з цих листів публікуються у рецензованому виданні вдруге: чотири одиниці з 1911 – 1913 рр. було видано в сьомому томі «Грушевськіани», один лист М.Грушевського побачив світ ще у першому томі «Листування».

За традицією, видання відкриває вступна стаття фундатора проекту Л. Винара «Епістолярні джерела грушевськознавства: до історії видання». Цим томом, зазначає президент УІТ, редактори серії реалізували давні плани повного видання відомого епістолярію між учителем і учнем. Автор статті коротко висвітлює історію виникнення та реалізації ідеї публікації епістолярної спадщини М. Грушевського зусиллями УІТ спочатку на сторінках «Українського історика», а згодом – окремими книгами в серії «Епістолярні джерела грушевськознавства». Цілком справедливо Л. Винар підкреслює, що «побіч видання 50-томного зібрання творів М. Грушевського, серія «Епістолярні дже-

рела грушевськознавства» становить одне з найважливіших видань спадщини Михайла Грушевського і грушевськознавства».

В подієвий контекст опублікованого листування нас вводить ґрунтовна монографічного характеру розвідка упорядника видання Володимира Пришляка «Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування». Луцький учений – найбільш обізнаний знавець біографії І. Джиджори – надзвичайно докладно, із залученням різнопланових джерел, реконструює картину становлення та еволюції приятельських взаємин між М. Грушевським і його учнем, показує впливи видатного вченого на формування наукових інтересів і загалом творчої долі початкуючого дослідника, а також дає можливість зрозуміти значущість його допомоги в реалізації численних планів автора «Історії України-Руси». Ми вкотре переконаємося, що взаємини М. Грушевського з учнями будувалися на довірі та взаємоповазі, щирому намаганні «підставити плече» у скрутній ситуації. Важливо також відзначити, як про це свідчить листування і акцентує В.Пришляк, що львівський професор завжди вважав першочерговим науковий поступ своїх учнів і нерідко зі шкодою для власних громадських планів спрямовував їх на продовження дослідницької праці.

В «Археографічній передмові» другий упорядник тому Світлана Панькова підносить унікальність представленого листування, що полягає в його цілісності та інтенсивності. Слушним є спостереження київської дослідниці, що перечитуючи листи двох кореспондентів, ми ніби зазираємо до лабораторії творення нашої новітньої минувшини, можемо почерпнути відомості, відсутні в інших джерелах того часу. Далі упорядник інформує читача про місце збереження епістолярію, мовностилістичні засади публікації листів, наводить хронологічно-статистичні обрахунки, вказуючи на той факт, що чимало кореспонденцій на сьогодні не віднайдено або не збереглося.

Зміст опублікованих листів віддзеркалює широкий спектр діяльності історичної школи автора «Історії України-Руси», розкриває взаємини учителя та учня, важливі проблеми національного наукового, культурного та суспільно-політичного життя початку ХХ ст. тощо. Важливість вміщеного епістолярію полягає також у тому, що він дозволяє визначити час написання листів М. Грушевського, котрий через перевантаженість багатьма справами та інтенсивне щоденне листування з численними кореспондентами не завжди вказував дату та місце. Унікальним є наведений епістолярій і для реконструкції подій життя та діяльності самого І. Джиджори, глибокого розуміння його творчої, експресивної та вразливої натури.

На окреме слово заслуговує висока культура коментування. Упорядники подали надзвичайно докладні та змістовні наукові коментарі, що за обсягом не поступаються наведеному листуванню. При цьому деякі коментарі постають справжніми самостійними розвідками, котрі вводять зацікавленого читача в контекст складних і нерідко заплутаних проблем тогочасного інтелектуального та суспільно-політичного життя. Цілком органічно виглядає додана бібліографія праць І. Джиджори – найбільш докладна на сьогодні. Ретельністю вирізняються також покажчики імен, назв періодичних та продовжуваних видань, товариств та видавництв, географічний покажчик, а також словник маловживаних та іншомовних слів.

До наступного п'ятого тому серії увійшло усе наявне на сьогодні листування М. Грушевського з українським громадсько-політичним і культурним діячем, відомим меценатом вітчизняної науки Євгеном Чикаленком. За обсягом, це найменший на сьогодні том «Епістолярних джерел грушевськознавства». Він містить 144 епістолярні одиниці. Відзначимо, що частина цих листів вже була опублікована: деякі листи Є. Чикаленка до

голови НТШ побачили світ у вигляді додатків до праць Л. Винара та І. Старовойтенко; листи М. Грушевського до наддніпрянського мецената опублікувала О.Тодійчук.

В редакторській передмові «Епістолярні джерела грушевськознавства: вступне слово» Л. Винар традиційно наголосив на важливості видання епістолярію Великого Українця, котрий дозволяє не лише повніше пізнати різноманітні аспекти його діяльності, але й крізь призму контактів з чоловічими представниками тогочасного українства реконструювати тогочасну епоху національного відродження. Слід цілком погодитися з твердженням президента УІТ, що «серія Українського Історичного Товариства «Епістолярні джерела грушевськознавства» [...] робить приступним для широких кіл науковців та української громадськості унікальний масив джерельних матеріалів».

В нарисі Інни Старовойтенко, автора монографії «Євген Чикаленко: людина на тлі епохи», висвітлюються особливості взаємин між двома видатними діячами українства крізь призму їхнього епістолярію. Київська дослідниця особливу увагу звернула на декілька сюжетів: підтримка Є. Чикаленком ідеї перенесення «Літературно-наукового вісника» до Києва, співпраця двох діячів у справі заснування та видання української періодики на Наддніпрянщині, фінансування науково-організаційних проектів М. Грушевського, ставлення наддніпрянського благодійника до конфлікту в НТШ 1913 р. Важливо, що упорядник не оминула і складної проблеми непорозуміння між двома видатними діячами, що врешті призвели до розриву їхніх взаємин в роки української революції.

В археографічній передмові інший упорядник тому Ольга Тодійчук відзначає, що повний корпус листування М. Грушевського та Є. Чикаленка не зберігся. Найкраще уціліла кореспонденція Є. Чикаленка за 1897 – 1914 рр. Епістолярій М. Грушевського зберігся лише частково – на сьогодні відомо 15 листів і одна поштівка, адресовані знаному меценату. Київська дослідниця інформує читача про місце збереження епістолярію, відзначає особливості в інтенсивності епістолярного діалогу в різні періоди, наводить хронологію та статистику опублікованих листів, пояснює мовностилістичні засади їх видання.

В опублікованих листах міститься унікальний джерельний матеріал до історії українського національного відродження кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., під незвичним кутом зору показані події тогочасного українського суспільно-політичного життя, спільні видавничі проекти і громадсько-культурні заходи Наддніпрянщини та Галичини, маловідомі факти з історії української преси того часу (газет «Громадська думка» (1906), «Рада» (1906 – 1914)) та багато інших важливих сюжетів. З епістолярію постає постать Є. Чикаленка – справжнього українського патріота, висококультурної та освіченої особистості, щедрого мецената та водночас скромної людини, що всіма силами підтримувала різноманітні починання М. Грушевського як на Наддніпрянщині, так і в Галичині. Нариклад, ми дізнаємося про його важливу роль у фінансуванні низки видавничих проектів НТШ, створенні «Українсько-руської видавничої спілки», побудови Академічного дому для студентів-українців Львівського університету та ін. Такої детальної і повної інформації щодо згаданих сюжетів інші джерела не містять.

Авторки коментарів І. Старовойтенко та С. Панькова з непересічною ерудицією вводять читача у контекст згаданих у листах фактів і подій. Вони ніби з'єднують між собою розрізнені повідомлення в єдине полотно розповіді про українське суспільно-політичне та культурне життя кінця ХІХ – початку ХХ ст. Додані до тому покажчики – географічний, а також анотований імен та назв часописів, продовжуваних видань, видавництв і товариств значно полегшують роботу з цим цікавим виданням.

Останній на сьогодні шостий том «Епістолярних джерел грушевськознавства» містить усе відоме взаємне листування М. Грушевського зі знаним українським книговидавцем і діячем Юрієм Тищенком (Сірим) та охоплює складний двадцятилітній період української історії (1907 – 1928). Епістолярій, що друкується, включає 445 одиниць, з них – 74 листи М. Грушевського та 371 лист Ю. Тищенка. Всі листи друкуються вперше.

У вступній статті Л. Винара вкотре підкреслюється важливість епістолярних джерел при реконструкції подій життя та діяльності не тільки М. Грушевського, але й його кореспондентів. Слушно зауважено, що ці матеріали, попри їхню природну суб'єктивність, проливають важливе світло на малознані нюанси важливих подій українського життя першої третини ХХ ст., дають можливість дослідникам відчутти неповторний колорит тієї бурхливої епохи.

У передмові упорядника видання Ольги Мельник найбільше місця відведено висвітленню життєпису Ю. Тищенка, адже, як було слушно відзначено авторкою, особа видавця надалі перебуває в тіні його більш знаних сучасників. Далі оповідається про обставини знайомства двох діячів і налагодження між ними тісної співпраці по організації української видавничої та книгарської справи на Наддніпрянщині. Як виявила дослідниця, епістолярний діалог між двома діячами тривав з перервами й охоплював три важливі періоди в житті М. Грушевського: 1907 – 1914 рр., 1921 – 1924 рр., 1927 – 1928 рр. Стисло характеризуючи особливості кожного з них, О. Мельник переконливо демонструє незамінність опублікованого листування для реконструкції багатьох важливих подій як особистісного, так і загальноукраїнського плану.

В археографічній передмові О. Мельник вказує, що повний корпус листування М. Грушевського та Ю. Тищенка не зберігся. Київська дослідниця відтворює поневіряння архіву Ю. Тищенка у повоєнний час та інформує читача про сучасне місце збереження епістолярію. Також наводиться хронологія та статистика опублікованих листів, пояснено мовностилістичні засади їх публікації.

Вміщений у томі унікальний джерельний матеріал містить інформацію про різноманітні видавничі, наукові та культурно-просвітницькі акції, розкриває взаємовідносини двох людей, що переросли у приятельські взаємини, висвітлює їхнє бачення важливих подій в українському житті першої третини ХХ ст. Провідною темою листування є видавнича справа, особливо докладно при цьому, з численними невідомими перед тим нюансами, висвітлено діяльність київської редакції «Літературно-наукового вісника», а також процес видання газет для народу «Село» та «Засів». Багато нового ми дізнаємося про форми та методи боротьби з поширенням впливу українських видань, що їх застосовували царські чиновники різних мастей. Опублікований епістолярій показує нам малознані риси особистості як М. Грушевського, так і його менш відомого нашим сучасникам кореспондента. У листуванні містяться також надзвичайно цікаві відомості мікроісторичного плану – в деталях оповідається про влаштування родиною Грушевських свого побуту в Києві, висвітлено перебіг купівлі земельних ділянок та побудову родинного будинку.

Як і в попередніх випадках, окрасою тому є коментарі до листів, що обсягом не поступаються самому тексту джерел. Вони є своєрідним підсумком у дослідженні проблеми взаємин М. Грушевського та його сучасника, дають можливість читачеві краще зорієнтуватися у змісті, спонукають до подальших міркувань і пошуків. Важливо, що упорядник також обумовлює всі маргіналії, котрі містяться в листах. Зі звичною для серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» ретельністю укладено анотований

іменний покажчик, покажчик географічних назв, а також список маловживаних та іншомовних слів.

Загалом, рецензовані томи видано на високому текстологічному та поліграфічному рівні. Що важливо, всі вони ілюстровані фотокопіями листів. Вміщені в них епістолярні джерела вносять новий, досі незнаний матеріал про наукову, редакційну, видавничу і суспільну діяльність М. Грушевського та його співпрацю з провідними українськими діячами кінця XIX – першої третини XX століття. Тільки де-не-де зустрічаються незначні механічні друкарські похибки, цілком зрозумілі з огляду на масштабність проробленої праці. Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства» вже давно стала важливим історіографічним явищем сучасної науки, цінність якого лише зростає від тому до тому. Упорядники рецензованих і попередніх томів заклали високі наукові стандарти видань серії, особливо в аспекті коментування листів, що є зразком для дослідників і видавців епістолярних джерел. Сподіваємося, що й наступні частини цього корпусного видання, на появу яких із нетерпінням очікують дослідники спадщини М. Грушевського та його доби, підтвердять високу оцінку, здобуту у фаховому середовищі.

Статтю подано до редакції 07.03.2014 р.